

על אליטות ומנהיגים

בפרשת תרומה מצוים בני ישראל על בניין מקדש. בפרשת תצווה עובר המוקד למוסד הכהונה, המשרתת במקדש, אחד משלושת מוסדות ההנהגה הרוחנית. המעיין בתנ"ך לומד עד מהרה שיש בפנינו שתי רמות של הנהגה. ההנהגה הפוליטית: המלך, וההנהגה הרוחנית. בהנהגה רוחנית זאת יש שלושה ענפים, כשלכל אחד מהם ייחודיות משלו. החלוקה לשלושת המוסדות אופיינה על ידי הנביא ירמיהו: "תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא" (ירמ' יח יח) ואף מהדהדת בצורות שונות בדברי חז"ל (ירושלמי מכות ב, ו). לפנינו שלושה "כתרים", שלושה מוקדים בהנהגה הרוחנית של העם.

כל כיוון בהנהגה מייצג אסטרטגיה אחרת של הרוח. החכמה היא מקור המדע והטכנולוגיה. היא מחפשת ידע ויעילות. מולה עומדות הכהונה והנבואה. ההבדל שביניהן אופיין כבר על ידי חז"ל שראו את הכהונה כמחפשת את החסד והשלום, דהיינו הפשרה, בעוד שהנבואה עומדת בקנאות על האמת והצדק. בכיוון זה מפרש המדרש (שמות רבה ה, י) את המפגש הראשון במצרים בין משה ואהרן, כמפגש בין ערכים היוצר פעמים רבות קונפליקטים. אהרן יוצא לקראת אחיו (שמות ד, כז): "וַיִּפְגְּשֵׁהוּ... וַיִּשָּׂק לוֹ". תיאור זה משקף לפי חז"ל את הפסוק בתהילים (פה, יא): "חֶסֶד וְאֱמֶת נִפְגְּשׁוּ צֶדֶק וְשָׁלוֹם נִשָּׁקוּ". וכך מאפיינים הם את שני האחים: "משה היה אומר יקב הדין את ההר! אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו, שנאמר "תֹּרֶת אֱמֶת הִיְתָה בְּפִיהוּ וְעוֹלָה לֹא נִמְצָא בְּשִׁפְתָיו - בְּשָׁלוֹם וּבְמִשׁוֹר הָלַךְ אֶתִּי וְרַבִּים הָשִׁיב מִעוֹן" (מלאכי ב ו). מי שמעיין במחלוקות שבין בית הלל ובית שמאי ילמד עד מהרה שבאופן חלקי, הן משקפות את המחלוקת שבין הערכים השונים. בית הלל ירש את ערך השלום והפשרה, בית שמאי ירש את ערך האמת שאין לוותר עליה. רק הסינתזה בין הערכים השונים יבטיח את התקדמות האדם.

הרוח כ"פודל" השליטים

המקרא מעיד פעמים רבות על כישלונות הכתרים הללו. המקבילה המודרנית תבהיר לנו מוקש זה. סודה של הכהונה בהשפעתה על האדם. חלק מהנהגתו תפס הרב, חלק – הפסיכולוג. אך ההשפעה והכוח מזמינים שחיתות. הדוגמה הבולטת מצויה בבני עלי שניצלו את מעמדם וכוחם להשחתה מינית, דבר שהביא כתוצאה את חורבן ביתם. מתגעגעים אנו לנבואה, אולם בין הנביאים מסתתרים זייפנים, נביאי שקר, המרמים אחרים או אף את עצמם. כדברי מרטין בובר ז"ל הופכים הם "את הרוח להיותה כלבלב זריז וצייתן המביא לכוחות השליטים

אידיאולוגיות". גם החכם לא מחוסן. הוא יכול להאמין בעצמו יותר מדי ולהטעות. רחבעם מתייעץ עם הזקנים המצביעים על הסכנה שבפניה עומדת מלכות בית דוד, אך הוא שומע לעצת ה"ילדים", היועצים הצעירים, וגורם לאסון חלוקת המלוכה, זרע החורבנות כולם.

יש אכן קושי להבדיל בין איש הרוח "האמיתי" לבין איש הרוח "המזויף". אולם, יש גם מלכודות אחרות, פנימיות יותר. כאמור, מחפשת החכמה ידע ויעילות. ברם חיפוש ה"יעילות" מסוכן. הדוגמה הבולטת היא אחיתופל, יועצו של אבשלום. עד היום אומרים אנו "עצת אחיתופל", אך זאת טעות בהבנת הנקרא. עצת אחיתופל היא יעילה, אבל היא מְקִיאָבְלִית, לפיה כל האמצעים כשרים ואין בפניה שום מחסום מוסרי. מכאן המחאה המוסרית: "רֹאשִׁית חֶכְמָה יֵרָאֶת ה'" (תהלים קיא, י). החכמה זקוקה ליראה ולאחריות. שני הכתרים האחרים עומדים גם הם בפני סכנות ומלכודות. הנבואה דורשת את האמת, אך היא יכולה להגיע לידי קנאות. לעומתה מחפשת הכהונה את השלום. היא סולדת מכל מה שיכול להביא לידי קונפליקט ושפיכת דמים. בזה נעוץ הכוח החינוכי של הכהונה, אך גם הסכנה. בחיפוש פשרה יכולים להגיע לעשיית עגל הזהב. פרשה טראגית זאת מלמדת אותנו שיש גבולות לפשרות.

על חילול השם

להנהגה הפוליטית יש כוח. לפעמים אף מונופולין על הכוח. לא כך ההנהגה הרוחנית. היא חייבת להיות בלתי תלויה בפוליטיקה ומכאן שכוחה האמיתי נעוץ בהזדהות שהיא יכולה לעורר. כמורת דרך זקוקה ההנהגה לפנס ולא לשוט. כאן היה נעוץ כוחו של התלמיד-חכם הקלאסי, כשעל ראשו היה כתר ההנהגה. עם כתר זה באה האחריות הגדולה המוטלת על המנהיג. הרמב"ם הורה שאחת המצוות המרכזיות ביהדות (ספר המצוות, עשה ו') "היא שציוונו להידבק עם החכמים... כדי שיגיע לנו בזה להדמות במעשיהם". המנהיגים מלמדים את הדרך, קודם כל, במעשיהם. האחריות הרובצת על ההנהגה בוטאה בדברי משה רבנו: "לא חָמֹר אֶחָד מֵהֶם נִשְׁאַתִּי וְלֹא הִרְעֵתִי אֶת אֶחָד מֵהֶם" (במדבר טז, טו), דברים המהדהדים בדבריו של שמואל: "אֶת שׁוֹר מִי לְקַחְתִּי וְחֹמֹר מִי לְקַחְתִּי וְאֶת מִי עֲשָׂקְתִּי אֶת מִי רִצּוֹתִי וּמִי מִי לְקַחְתִּי כֶּפֶר וְאֶעֱלִים עֵינֵי בֹ" (שמואל א, יב, ג). עד כאן צד שניתן לכנותו משפטי, הבא ליצור חומה בין ההון לבין השלטון. בעקבות חז"ל דורש הרמב"ם מהמנהיגים, ובייחוד מהמנהיגים הרוחניים, מורי העם, משהו נוסף, הרבה יותר קשה. דרישתו זאת היא ההיפוך המוחלט לתפיסת החסינות הפרלמנטרית, היוצרת מעין סטנדרד כפול, שתי מערכות, האחת עם זכויות יתר להנהגה. הרמב"ם דורש דווקא חובות יתר, חיים של אליטה היכולים לשמש דוגמה. פשעי המנהיגים אינם פשעים רגילים, יש בהם מרכיב נוסף, מה שחז"ל כינו: "חילול השם", אחת האיומות שבעבירות. הפשעים והצביעות של המנהיגים, גורמים לדמורליזציה בעם, ופירוק כל מסגרת מוסרית.

בגידת המורים

במשך הדורות עברו כתרי ההנהגה ממורים למורים. הדמות הקלאסית הייתה דמותו של התלמיד חכם. את מקומם של תלמידי החכמים ירשו בימי ראשית ההשכלה סופרים, משוררים, אומנים, ואולי גם מורים ופרופסורים. פה ושם, עדיין מתקשטים בהם הפוליטיקאים עד עצם היום הזה. במאה העשרים פינה הדפוס את מקומו לטובת האלקטרוניקה. דמויות ההזדהות עברו מטמורפוזה ובעקבות כך קמו דמויות הזדהות חדשות: שחקנים, אלילי ספורט, וכוהני הבידור והתקשורת. יש להזדהות זאת מדד מדויק: התשלום שהם מקבלים כדי להופיע בתשדירי פרסומת. אלו הם המורים החדשים, הרואים את עצמם כעין אליטה שאינה כפופה למוסכמות החברה, אליטה הנמצאת מעבר לטוב ולרוע שה'בורגנים' קבעו, אליטה עם חסינות מוסרית. זה היה עקרון ה'בוהמה', סוד הגירוי שבטורי הרכילות. אלא ש'בוהמה' אפשרית כשמורת טבע בעולם של 'מרובעים' ובורגנים. החופש ללא גבול אפשרי היה על רקע של קיומה חברה בה המשפחה עמדה איתנה. הסטייה נסבלת על רקע של נורמליות. הטלביזיה והדמוקרטיה עשו זאת לבלתי אפשרי. דרכם של מורים אלה הפכו לנחלת הכלל, ודרך זאת הרסנית היא. המורים בגדו במשימתם. מהמורים נדרש 'קידוש השם' כבד מנשוא, וכולנו נכשלים בה. זאת היא הדרישה לחיות חיים אשר יכולים להיות שקופים, ולהוות דגם של הזדהות וחקיקוי לחברה, וממילא לתרום לבריאותה הנפשית. כל עוד זה לא יקרה, נצטרך להכריז בלשונם של חז"ל, בטלה הנבואה, הכהונה והחכמה.